

УДК 340.124 Кельзен:342.7(44+477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.43>

А. Ю. Бадида

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-5980-5132

НОРМАТИВІЗМ ЯК НАУКОВИЙ ПІДХІД: ФРАНЦУЗЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті розкривається концепція нормативізму як наукового підходу у контексті французької правової традиції, з акцентом на вплив Ганса Кельзена та розвиток його ідей у теорії та практиці французького конституційного права. Нормативізм необхідно розуміти як одну з форм юридичного позитивізму, що розглядає право як систему норм, незалежних від соціальних норм. Особливу увагу приділено дихотомії «право/наука права», застосуванню юридичних фікцій, а також концепції формальної чинності та ієрархії норм.

Проаналізовано вплив кельзенівського нормативізму на формування Конституційної ради, яка на початку свого існування не вважалася юрисдикцією у повноцінному значенні. У статті показано, що французький орган конституційної юрисдикції реалізовує нормативістський підхід через техніку застережень щодо тлумачення, аналіз відповідності актів формальним конституційним нормам, а також інститут «суддів-фільтрів», що підтримує замкненість системи.

Зроблено акцент також на випадки відступів від нормативізму у судовій практиці Ради, зокрема, у рішеннях щодо захисту людської гідності та свободи асоціацій, у яких орган конституційної юрисдикції виводить принципи із джерел, що становлять «блок конституційності», у першу чергу, з Преамбули до Конституції 1946 року.

Зроблено висновок, що нормативізм у французькому праві не є догматичним, а адаптується до сучасних вимог правозастосування, особливо у сфері захисту прав людини. Така еволюція демонструє гнучкість позитивістської методології, що дозволяє балансувати між формальною логікою та ціннісними аспектами.

Ключові слова: нормативізм; Ганс Кельзен; французьке конституційне право; Конституційна рада; блок конституційності; юридичний позитивізм; правова норма.

Актуальність дослідження нормативізму як наукового підходу у французькій інтерпретації обумовлюється необхідністю поглибленого осмислення методологічних основ сучасного європейського права. Потребує переоцінки роль нормативізму у зв'язку з зростанням значення прав людини та ціннісним сприйняттям права. Французька правова система показує унікальний досвід рецепіювання кельзенівських ідей у контексті судової практики Конституційної ради.

Метою статті є аналіз сутності нормативізму як методологічного підходу, у тому числі у межах французької правової традиції, виявлення його впливу та функціонування Конституційної ради Французької

Республіки, а також дослідження еволюції цього підходу в умовах зростання значення прав людини та ціннісного тлумачення права.

Стан дослідження. Нормативістський підхід викликає неабиякий науковий інтерес не лише в українській, а й зарубіжній науці: М. Дорей, М. Бору, М. Ст-Гілер, В. Кок та багато інших. Попри широкий спектр праць на цю тему, здебільшого досліджується австрійський чи німецький досвід, тоді як французька традиція з цієї точки зору залишається малодосліджуваною.

Основний виклад матеріалу. Правовий позитивізм, запозичуючи методологію фізико-математичної парадигми, розробленої Галілеєм і особливо Декартом,

інстинктивно згуртувався у XIX столітті до волюнтаристської традиції, для якої правове явище зводиться до волі правителів, вважає А. Уедаорго. Для цієї правової школи характерно вважати правом те, що встановлено актом волі (позитивне право). Будучи виключно зацікавленим у *lex lata*, позитивізм забороняє втручання у будь-які наміри законодавця. Таким чином, девксіологізоване право може бути предметом чистої теорії [1, Р. 509].

На думку вченого Марка Дорея, нормативістські тези Кельзена та його послідовників є базою у позитивістському русі юридичної теорії. Фундаментальні елементи нормативістської структури (категорія врахування, ієрархія норм, формальна чинність) показують право, яке не «дане», а «сконструйоване» юридичною наукою. Фактично, кельзенівська ідея висновку між нормами залишається в основі неонормативістських теоретичних побудов [2, Р. 151].

Ганс Кельзен заснував школу правового позитивізму, стверджує французький вчений М. Бору, на підтримку справжньої науки про право, яку досі називають нормативістським позитивізмом. Між позитивізмом і нормативізмом перша – це теорія, яка постулює, що право походить від людини, і що слід довіряти лише правилам позитивного права, не турбуючись про те, чи є право справедливим чи ні, на відміну від природного права, якого не існує, тоді як друга – це спосіб осмислення права з точки зору структурування правових норм і, зокрема, сфери обов'язку бути. Таким чином, позитивізм – це науковий спосіб підходу до права, описова та пояснювальна наука про право *de lege lata*, нейтральна щодо спостережуваної реальності, як і з будь-якими етичними питаннями [3, Р. 164].

З точки зору роздумів щодо права та науки права у кельзенівській «чистій теорії» французький науковець В. Кок вказує та те, що у своїй теорії Кельзен використовує безліч персоніфікуючих фікцій. Поняття Держави, наприклад, суб'єкта права, є персоніфікуючими фікціями, які дозволяють нам зрозуміти розкол кельзенівської системи, що ґрунтується на дихотомії Право/Наука права. Оскільки наука

права є метадискурсом, що описує взаємозв'язки між правовими нормами, цей метадискурс визначає правові поняття без фактичного розгляду. Держава не потребує території в матеріальному сенсі, суб'єкт права не є людиною, і навіть не фізичною особою, коли вона протиставляється моральній особі. Роблячи це, Кельзен розділяє об'єкт пізнання на дві частини, щоб відновити його первісну єдність; єдність, що конститується навколо норми, а потім, зрештою, фундаментальної норми (чиста фікція або, радше, першопричина кельзенівської системи). Право, розглянуте як відношення, є, таким чином, опорною точкою чистої теорії права, яка тому залишається значною мірою під впливом неокантіанства [4, Р. 14].

Окрім відносної оригінальності своєї аргументації, «чисту теорію права» можна інтерпретувати як парадигматизацію ключових ідей сучасної правової думки європейського походження. Як справедливо вважає вчений М. Ст-Гілер, Кельзен часто стверджував, що лише його теорія, вирішуючи її основні проблеми та неоднозначності, усвідомлює те, що уже присутнє у практиці «науки права». У праці австрійського філософа вираз «природне право» використовується для позначення не лише певної течії у правовій філософії, а й усього, що він вважає «правовою ідеологією»: права людини, суспільний договір, традиційне уявлення про державу тощо. Кельзен бачить пози позитивним правом лише множинність часто суперечливих інтересів та цінностей. Якщо він надає перевагу демократії як політичному режиму, то не у силу природного права, а тому, що розглядає її як режим, найбільш сумісний з моральним релятивізмом та аксіологічним плюралізмом, які він підтримує [5, Р. 7]. До речі, вказаний автор висловлює думку про те, що чиста юридична наука ніколи не існувала, окрім як програма у розумі та теоретичних працях «великого майстра». Крім того, М. Ст-Гілер пише про те, що думка Кельзена з гіперболічною ясністю реконструює структурні ідеї юристів приблизно з середини XIX століття, включаючи ідеї нормативної природи права, а також нерозривного та виключного зв'язку, який об'єднує його

з державою, інакше кажучи, ідею про те, що право складається з норм, створених або визнаних державою [5, Р. 20].

Висновуємо, що юридичний позитивізм сьогодні радше методологічна позиція, ніж парадигма. Цій філософській течії постійно протистояли доктрини природного права. Зіткнувшись із складністю сучасного міжнародного правопорядку, з множинністю міжнародних норм та юрисдикційної діяльності, позитивізм не може запропонувати кращого розуміння.

Особливості рецепції нормативізму у французькій правовій традиції можна спостерігати через французьке розуміння правової норми, роль нормативізму у кодифікаційній діяльності та вплив позитивізму на конституційне судочинство. Останню особливість розглянемо через функції Конституційної ради як органу контролю за дотриманням формальних норм.

Нормативізм (у традиції Ганса Кельзена) у цій статті слугує для розкриття логічної структури конституційного контролю як елемента нормативного порядку. У посібнику з конституційного права під редакцією Луї Фаворе ми знаходимо дуже показове уявлення про те, яким стає «конституційний порядок» – це «політичний порядок», але «захоплений законом»; це «правовий порядок», але захищений Конституцією. Продовжуючи, автор зазначає, що публічне право до 1970 року у Франції незабаром стане застарілим, а вивчення чинних на цей момент конституційних норм є суттєвим об'єктом конституційного права. Це є результатом внеску судової практики Конституційної ради [6, Р. 26].

Крім цього, на початках у Франції потрібно було віднести Конституційну раду до загальної категорії, що конститується кельзенівською моделлю «конституційного суду», і ввести її до неї. У цьому ключі, перші великі доктринальні дебати щодо Конституційної ради стосувалися питання про те, чи є вона юрисдикцією. Конституція 1958 року, безумовно, закріпила Раду як один з конституційних публічних органів нової Республіки. Але жодне слово в цьому тексті не вказувало на те, що цей орган мав статус юрисдикції. Він ніде не описується як юрисдикція, його члени називаються не «суддями»,

а лише «членами», його функція не уточнюється як юрисдикційна. Ніщо в тексті не вказує на це. Ніщо також не вказує на протилежне. Тому доктринальні дебати були надзвичайно спекулятивними. Лише в 1988 році почали публікуватися звіти про обговорення, що передували складанню тексту 1958 року, зокрема звіти Конституційного консультативного комітету та Державної ради. Вони не мають статусу «підготовчої роботи», але очевидно, що учасники складання тексту чітко розглянули питання юрисдикційного статусу Ради та зайняли негативну позицію. Коли в Консультативному комітеті було порушено питання про те, чи не слід створити через Раду своєрідний «конституційний суд», як це було тоді в Німеччині чи Італії, відповідь Урядового уповноваженого була однозначно негативною. Коли під час обговорення проєкту того, що мало стати статтею 62, перед Державною радою було порушено можливість кваліфікації авторитету рішень Ради як «*res judicata*», бажання уникнути цього формулювання було саме мотивовано наміром не створювати Конституційну раду як Суд, як юрисдикційний орган [7].

Але Конституційна рада, зі свого боку, мала стверджувати свою легітимність у системі, а статус юрисдикції міг допомогти їй оточити свій образ ореолом нечітких, але захисних ментальних уявлень: незалежність, неупередженість, просте застосування закону... Ця потреба відповідала потребі доктрини, яка мала легітимізувати цю нову діяльність, що полягала в коментуванні рішень Ради та таким чином трансформації конституційного права. Ці дві потреби підкріплювали одна одну та робили Конституційну раду видатною юрисдикцією. Юрисдикцією, тим більш видатною, що вона перейшла – мала перейти – до кінцевої теоретичної схеми легітимації, до «кельзенівської моделі конституційного правосуддя», виразу, який був даний як еквівалент «європейської моделі конституційного правосуддя» [7]. Тож, Конституційна рада стала справжнім органом конституційної юрисдикції відповідно до «європейської моделі» («кельзенівської моделі»).

У діяльності Конституційної ради Франції ознаки нормативізму можна відшукати,

зокрема, через аналіз законів Радою, який здійснюється з точки зору їхньої відповідності формальним конституційним нормам. У цьому аспекті маємо на увазі, зокрема, рішення Ради про відповідність нормативних актів конституції, які мають назву рішення про відповідність (з франц. «*décision de conformité, DC*). Такі рішення стосуються перевірки конституційності звичайних законів, органічних законів, постанов Національного зібрання та Сенату, а також договорів та міжнародних зобов'язань [8]. Крім того, рішення Ради ґрунтуються на аргументуванні юридичних норм у межах самої правової системи, що відповідає принципу чистоти права за Кельзенем. Фактично, орган конституційної юрисдикції порівнює закон не з фактичними наслідками його застосування чи суспільною доцільністю, а з тим, чи суперечить він нормам Конституції як тексту.

Інститут застереження щодо тлумачення, які формулює Конституційна рада у своїй практиці також є проявом нормативізму. Йдеться про техніку, яка є дуже вдалим способом забезпечити застосування закону відповідно до конституційних положень і дозволяє залишати певні положення діючими за певних, вказаних Радою умов [9, С. 4]. Тобто, Конституційна рада при застосуванні такого методу залишається «у межах норми», уточнюючи її межі та не перевіряючи її ефект у сукупільстві чм політичний контекст. Орган конституційної юрисдикції діє як інтерпретатор, що властиво нормативістському підходу.

Судді-фільтри як елементи замкненості системи також свідчать про нормативістську логіку функціонування Конституційної ради. Пояснимо, що за наслідками масштабної конституційної реформи 2008 року у Франції, серед іншого, з'явився інститут пріоритетного питання конституційності (QPC). Якщо громадянин вважає, що його права, гарантовані Конституцією, порушені, він може подавати QPC, але не безпосередньо. Тобто, питання конституційності повинні порушуватися в судах загального права і проходити через Державну раду або Касаційний суд, які одноосібно вирішують чи є підстави передати їх до Конституційної ради (пер-

ший «фільтр» – суддя першої інстанції (*le juge a quo*), другий – Державна рада чи Касаційний суд). Суддя будь-якої інстанції (умовно, суддя QPC) може відмовитись від юрисдикції, закрити справу або відхилити висновки як неприйнятні, не вимагаючи розгляду QPC [10, С. 153]. Це означає, що система саморегулюється, підтримуючи ієрархію, яка склалася та виключає ризик політичної складової або морального навантаження.

Але, зрозуміло, що у французькій системі конституційного судочинства дедалі частіше трапляються ситуації виходу за межі нормативістського підходу. Про це свідчить розгляд справ щодо прав та свобод, застосування та розгортання конституційних принципів тощо. Йдеться, у першу чергу, про формулювання (створення) фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки, які не є лише нормами у кельзенівському розумінні. Поняття фундаментальних принципів, визнаних законами Республіки (PFRLR), – це особлива формула з Преамбули Конституції 1946 р., яка з самого початку не використовувалась у позитивному праві. Преамбула фактично підтверджує, що після прав і свобод людини і громадянина, закріплених у Декларації прав 1789 р., існують фундаментальні принципи, визнані законами Республіки. У 1971 р. Конституційна рада вперше надає цим принципам зовсім іншого масштабу. Орган конституційної юрисдикції фактично зарезервує за собою право контролювати відповідність закону не лише Конституції, а й основним правам і свободам, які містяться у Декларації 1789 р. та Преамбулі Конституції 1946 р. [11, С.111].

Такими «відхиленнями» від нормативізму є також ряд рішень Ради, у яких остання виводить із так званого «конституційного блоку» (широке розуміння конституції, крім Конституції 1958 року це ще інші джерела, що мають юридичну силу Конституції) певні принципи – людської гідності, рівності тощо.

У своєму рішенні «Біоетика» від 27 липня 1994 року Конституційна рада вивела з першого речення преамбули до Конституції 1946 року принцип захисту гідності людини від будь-якої форми поневолення та приниження, який має консти-

туційну цінність: «Після перемоги, здобутої вільними народами над режимами, які намагалися поневолити та принизити людську особистість, французький народ знову проголошує, що кожна людина, незалежно від раси, релігії чи переконань, має невід'ємні та священні права». Крім того, з нього випливає, що захист гідності людської особистості від усіх форм поневолення та приниження є принципом конституційної цінності [12].

Крім того, поняття «блоку конституційності», який ми вжили вище, – також є прикладом розширення інтерпретаційних можливостей Ради. Якщо стисло, то рішенням від 16 липня 1971 року орган конституційної юрисдикції визнав свободу асоціацій фундаментальним принципом, визнаним законами Республіки (хоча формально такого положення у Конституції немає). Для Конституційної ради Франції це рішення можна вважати еквівалентним рішенням Верховного Суду США у справі «Марбері проти Медісона» 1803 року. По суті Рада витлумачила для себе можливість здійснювати перегляд не лише тексту Конституції, а ширшого кола джерел, у яких закріплені права людини. Цими джерелами, окрім Конституції 1958 року, станом на сьогодні є: Преамбула до Конституції 1946 р., Декларація прав людини і громадянина 1789 р., фундаментальні принципи, визнані законами Республіки, Екологічна хартія 2004 р.

Висновки. Конституційна рада Французької Республіки у своїй діяльності використовує нормативістський підхід, аналізуючи закон як формальну норму, яка не повинна суперечити вищій нормі – Конституції. Проте поява нових інститутів, до прикладу, пріоритетного питання конституційності та зростання значення захисту прав людини породжує поступове розбавлення досліджуваного нами підходу рядом інших (аксіологічний, герменевтичний тощо). Але й попри наведене, можна стверджувати, що контроль, що здійснює Рада, у більшості залишається формальним, що відрізняє її від більш гнучких моделей.

Список використаної літератури:

1. Awalou Ouedraogo. Le positivisme en droit international: fondement épistémologique d'un paradigme mécaniciste. *Revue*

générale de droit. 2010. № 2. pp. 505-540. URL: <https://www.erudit.org/fr/revues/rgd/2010-v40-n2-rgd01546/1026959ar.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).

2. Marc Doray. Le (néo)normativisme, constructivisme inachevé. *Les annales de droit*. 2014. №8. pp. 145-196. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/add-727.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).
3. Michaël Bouru. «Alexandre-Charles Kiss était-il Kelsenien?». *Qualification de la pensée d'Alexandre Kiss ou le paradoxe de la pensée juridique: entre droit et science (pure) du droit*. *RJ•E* 2016. n° spécial. pp. 161-179. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/alexandre-charles-kiss-etait-il-kelsenien-qualification-de-la-pensee-dalexandre-kiss-ou-le-paradoxe-de-la-pensee-juridique-entre-droit-et-science-pure-du-droit.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).
4. Véronique Coq. Kantisme et empirisme chez Hans Kelsen. *Le Portique. Revue de philosophie et de sciences humaines*. 2021. № 45-46. 19 p. <file:///C:/Users/Admin/Downloads/leportique-3801.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).
5. Maxime St-Hilaire. Les positivisme juridiques au XX-e siècle. Normativismes, sociologismes, realismes. Les Presses de l'Université Laval, Canada. 2020. 92 p. URL: <https://www.pulaval.com/libreacces/9782763748788.pdf> (дата звернення: 02.02.2025).
6. L. Favoreu. L'apport du Conseil constitutionnel au droit public. *Pouvoirs*. 1980. № 13. pp. 17-31. URL: <https://revue-pouvoirs.fr/l-apport-du-conseil/> (дата звернення: 02.02.2025).
7. Olivier Jouanjan. Modèles et représentations de la justice constitutionnelle en France: un bilan critique. *Droit, politique et justice constitutionnelle*. September 2009. № 2. URL: <https://www.juspoliticum.com/articles/modeles-et-representations-de-la-justice-constitutionnelle-en-france:-un-bilan-critique-72> (дата звернення: 02.02.2025).
8. Сайт Конституційної ради Франції. Site officiel. Conseil constitutionnel de la France. URL: <https://web.archive.org/web/20160304110749/http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/presentation/presentation.25739.html> (дата звернення: 12.08.2024)
9. Бадида А. Ю. Застереження щодо тлумачення: досвід Конституційної ради Фран-

- цузької республіки. *Прикарпатський юридичний вісник: наук.-практ. фаховий збірник наукових праць*. 2024. Вип. 5 (58). С.3–7.
10. Бадида А. Ю. Механізм пріоритетного питання конституційності у Французькій республіці. *Право України*. 2023. Вип. 7. С. 152–158.
11. Бадида А. Ю. Захист фундаментальних конституційних принципів у Французькій Республіці. *Право України*. 2024. № 5. С. 111–118.
12. Décision n° 94-343/344 DC du 27 juillet 1994. Loi relative au respect du corps humain et loi relative au don et à l'utilisation des éléments et produits du corps humain, à l'assistance médicale à la procréation et au diagnostic prénatal. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1994/94343_344DC.htm (дата звернення: 02.02.2025).
-

Badyda A. Yu. Normativism as a scientific approach: a French interpretation

The article reveals the concept of normativism as a scientific approach in the context of the French legal tradition, with an emphasis on the influence of Hans Kelsen and the development of his ideas in the theory and practice of French constitutional law. Normativism should be understood as one of the forms of legal positivism, which considers law as a system of norms independent of social norms. Particular attention is paid to the dichotomy «law/science of law», the use of legal fictions, as well as the concept of formal validity and hierarchy of norms.

The influence of Kelsenian normativism on the formation of the Constitutional Council, which at the beginning of its existence was not considered a jurisdiction in the full sense, is analyzed. The article shows that the French body of constitutional jurisdiction implements a normativist approach through the technique of reservations on interpretation, analysis of the compliance of acts with formal constitutional norms, as well as the institution of «judges-filters», which maintains the closedness of the system.

Emphasis is also placed on cases of departures from normativism in the Council's case law, in particular, in decisions on the protection of human dignity and freedom of association, in which the body of constitutional jurisdiction derives principles from sources that constitute the «constitutionality block», primarily from the Preamble to the 1946 Constitution.

It is concluded that normativism in French law is not dogmatic, but adapts to modern requirements of law enforcement, especially in the field of human rights protection. Such evolution demonstrates the flexibility of positivist methodology, which allows balancing between formal logic and value aspects.

Key words: normativism; Hans Kelsen; French constitutional law; Constitutional Council; constitutionality block; legal positivism; legal norm.